

İrəvan Qərbi Azərbaycanın nəinki bütün Qafqazda, hətta Şərqi ölkələrində belə ən iri ticarət, elm və mədəniyyət mərkəzi, tipik müsəlman şəhəri olmuşdur. İrəvanda xalqımıza məxsus tarixi abidələr çox idi. Burada bir-birindən görkəmli 8 məscid tikilmişdir. Əzəmətli Göy məscid və Günlüklü məscid son dövrlərə qədər qalırdı. Şəhərin bir tərəfi mənbəyini Göyçə gölündən alan Zəngi çayının sıldırım təpəsi üstündə, o biri tərəfi isə çuxurda yerləşirdi. Ağrı dağı vadisi bura qədər uzanırdı. İrəvanın ətrafı sıx meşə və bağlarla əhatə olunmuşdu.

İrəvan şəhəri bütöv Azərbaycanın tarixinə görə ən qədim, coğrafi-siyasi mövqeyinə görə ən strateji, təbiətinə görə ən zəngin bölgələrindən

İrəvanın başı üzərindən fəlakət qasırgası zaman-zaman ötüb keçmişdir. İrəvanda türklərə məxsus olan çoxsaylı abidələr dəfələrlə ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır. Bu ağır-acı günlərdə Şimali və Cənubi Azərbaycanın İrəvana köməyi sayəsində yerlə-yeksan edilmiş tarixi abidələr yenidən bərpa edilmişdir. Bir sözlə, Ermənistan ərazisi Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olmuşdur.

Toponimlər, yer adları, tarixi sənədlər, abidələr sübut edir ki, sonralar yaradılan qondarma Ermənistan ərazisində azərbaycanlılar çoxluq təşkil etmişlər.

1880-ci ildə İrəvanda səfərdə olan arxeoloq Uvarov məşhur Göy məscidinin uzaqdan cəlb edən günbəzinə və bir cüt uca minarəsinə heyranlıqla yazırdı: "Məscidin üstündən boylanacaq

sində erməni vandalları son deportasiyanı da reallaşdırdılar. Qışın şaxtılı-çovğunlu günlərində 300 minə yaxın soydaşımız Qərbi Azərbaycandan, qədim tarixi olan İrəvan şəhərindən zülm və işgəncə ilə qovuldu. İrəvan şəhərində bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmadı.

Təpəbaşı, Toxmaqgöl, Dəmirbulaq, Gedərçay məhəllələri kimlərə qaldı? İrəvan şəhərindəki başı göylərə ucalan minarəli məscidlər, Göy, Novruzəli, Günnüklü, Hüseynəli, Qala, Hacı bəyim, Zalxan məscidləri əzəli sahiblərindən ayrıldı, hayların əlinə keçdi.

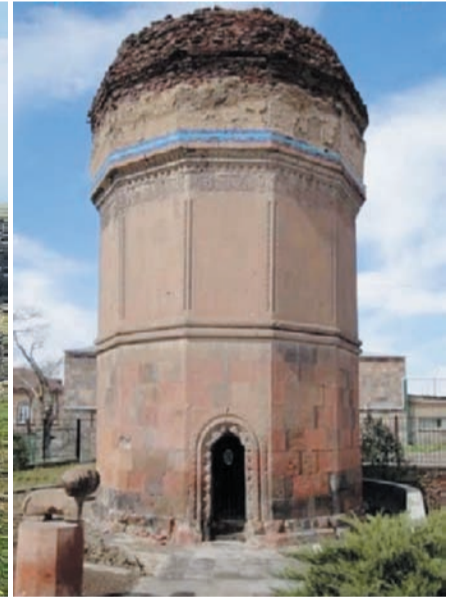
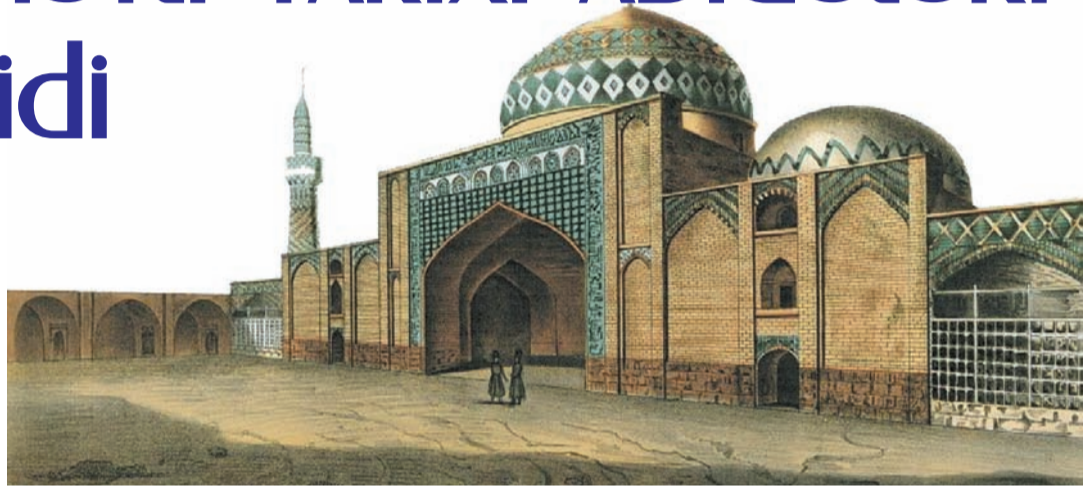
"Kavkazskiy kalendar"ın 1894-cü il tarixli nəşrində qeyd edilir ki, İrəvanda

İRƏVAN ƏZƏMƏTLİ TARİXİ ABİDƏLƏRİ İLƏ MƏŞHUR İDİ

biri olmuşdur, bir sözlə, bu məkanın hər qarışında türklərin ayaq izləri var.

Türk-Oğuz yurdu olan qədim İrəvan ərazisində azərbaycanlılara məxsus saysız-hesabsız yeraltı və yerüstü maddi mədəniyyət nümunələri, kurqanlar, qala, saray və istehkam qalıqları, karvansaralar, qəbirüstü sənduqələr, at-qoç heykəlləri, məbəd, pir və ocaqlar olub.

İrəvanda maddi mədəniyyət nümunələrinin bir hissəsi tarix boyu arasıkəsilməz hərbi yürüş-

lər, müharibələr nəticəsində, zaman-zaman bu yerlərə köçürülüb gətirilən, tarixi torpaqlarımızda isti yuva tapan erməni vandalları tərəfindən məhv edilərsə, bir hissəsi isə erməniləşdirilərək mənimsənilsə də, daşlara yazılmış yaddaşı pozmaq və ya dəyişmək daşnak quldurlara nəsis olmamışdır.

"Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası" kitabında yazılır: "1679-cu il iyunun 4-də zəlzələ İrəvanı yerlə-yeksan etmişdir. İrəvanın yeni hökmdarı təyin olunmuş Zal xanı təbrik etmək üçün zəlzələdən bir qədər əvvəl bura gəlmiş Əylisli Zəkəriyyə həmin hadisə haqqında danışdı ki, daşı-daş üstündə qalmadı, məscidlər, karvansaralar, kilsələr dağıdıldı, qala yerlə-yeksan oldu, körpülər yandı, sular batdı, ölən-qalanlar çox oldu. Ətrafda it-pişik də gözə dəymirdi. Abbasqulu xanın kürəkəni Zal xan çapar göndərərək bura sətəm haqqında dörd yana xəbər yaydı. Gəncədən 800 adam gəldi. Məhəmməd bəy Naxçıvandan böyük bir dəstə gətirdi. Bərdədən, Zəyəmdən, Təbrizdən qonşu xanlıqlar və sultanlıqlardan o qədər adam gəlmişdi ki, qala ətrafında tərənəməyə yer yox idi...".

tir sanki müsəlman aləmində tutduğu mövqeyinin nə qədər mühüm olduğunu bütün dünyaya sübut etmək istəyir".

Təəssüf hissi ilə demək lazımdır ki, qədim yaşayış məskəni olan İrəvan şəhərinin tarixini əks etdirən maddi mədəniyyət abidələri, incəsənəti, bədii yaradıcılıq nümunələri, qayaüstü yazı və rəsmlər erməni şovinistləri tərəfindən yox edilmiş, bəziləri isə erməniləşdirilmişdir.

Ayrı-ayrı illərdə Qərbi Azərbaycanın İrəvan şəhərində mövcud olan maddi-mədəniyyət nümunələri bu gün dünya ictimaiyyətinə erməni hay abidələri kimi təqdim olunmasından heç bir elmi əsası yoxdur, hətta məntiqdən kənardır.

Tarixi mənbələr göstərir ki, İrəvanın tarixi abidələri, ziyarətgahları türklərə məxsusdur. Burada erməniyə məxsus heç nə yoxdur. Təəssüflər olsun ki, bu abidələr XX əsrin əvvəlində, 1918-1920-ci il azərbaycanlıların deportasiyası dövründə, həmçinin 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların ata-baba yurdlarından köçürülməsi dövründə haylar tərəfindən dağıdılaraq məhv edilmişdir.

1988-ci ildə Mixail Qorbaçovun və Moskvadakı digər ermənipərəst qüvvələrin xəyanəti nəticə-

8 məscid fəaliyyət göstərirdi. İrəvan ziyalıları həmişə Göy məscidə yığışır, elmi söhbətlər edir, şeirlər deyirdilər.

İrəvan xanlığı tarixə döndü. Xanlıqdakı "Pənah xan" körpüsü, "Pənah xan bulvarı" yaşlı nəslin yaddaşından heç vaxt silinməyəcək. İrəvan xanı olmuş Hüseynəli xanın tikdirdiyi Göy məscid 1988-ci il deportasiyasından sonra yerlə-yeksan edildi. Haylar belə bir yalan uydurdular ki, "Göy məscid" türklərə yox - iranlılara məxsusdur. Belə uydurmalar çoxdur.

Ermənilər İrəvan şəhərindəki tarixi türk abidələrinə sahib çıxma bilməz, yaxud izini itirməyə cəsarətləri çatmaz.

Ermənilər yaxşı-yaxşı fikirləşməlidirlər ki, İrəvanda türk abidələrini tarixdən silmə bilməzlər. Mütləq günlərin bir günündə türk oğulları Dilican dərəsinə keçib, Göyçə gölünü qucaqlayıb İrəvan şəhərinə dönəcək, yerlə-yeksan olunmuş abidələr bərpa ediləcək, haylar haradan gəliblərsə ora qayıdacaq, köçəri tayfa olaraq qalacaqlar...